

Отже, російська пропаганда в умовах Першої світової війни намагалася формувати лояльність серед українців. Воєнна пропаганда мала далекосяжні плани щодо впливу на українську національну свідомість, підштовхуючи населення до переосмислення ідентичності та бажання самостійності. Попри масштабну пропагандистську кампанію, її результати були обмеженими, тому що значна частина українців скептично ставилася до ідеї російської єдності. Незважаючи на значний інформаційний тиск, окремі прояви національної свідомості та симпатії до ідей української незалежності зберігалися, що згодом стало основою для національно-визвольного руху в повоєнний період війни.

Список використаних джерел

1. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 1: Історичні нариси / Упорядн. О. Реєнт; Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. С. Великочий, В. Ф. Верстюк, О. І. Гуржій, О. В. Добржанський, І. А. Коляда, М. В. Кугутяк, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко (заст. відп. ред.), В. М. Литвин, О. С. Онищенко, Р. Я. Пиріг, О. П. Реєнт (відп. ред.), О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко, О. А. Удод, В. В. Шевченко (відп. секр.). НАН України. Інститут історії України. К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. 784 с.
2. Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки: монографія / наук. ред. С. С. Трояна. Київ: Кондор, 2018. 536 с.
3. Гуцало Л. В. Перша світова війна і Україна у сучасній українській історіографії // Інтермарум: історія, політика, культура. 2017. №. 4. С. 119–131.
4. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004. 480 с.
5. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2011. Т. 8: Па-рик. С. 162.
6. Hart P. The Great War: A Combat History of the First World War. Oxford University Press, USA, 2013. 522 s.
7. Leonhard J. Pandora's Box: A History of the First World War. Harvard University Press, 2018. 1060 s.
8. Storey W. K. The First World War: A Concise Global History. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2009. 206 s.

Іван КУЦІЙ

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ГЕНЕЗА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОБРАЗУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ

Поняття «історіографія Першої світової війни» вживається у двоякому значенні: як стан наукового вивчення власне Першої світової війни як масштабної військово-політичної події; і як процес дослідження періоду в історії України, який хронологічно відповідний цій події. У другому, розширеному, значенні термін охоплює наукове вивчення також і тих явищ, подій та процесів, які можуть не мати безпосереднього відношення до Великої війни 1914–1918 рр.

Зауважимо, що тема власне історіографії Першої світової війни не є новою в українській науці; такі дослідження вже здійснили Олександр Реєнт та Богдан Янишин [9], Володимир Великочий [4], Людмила Гуцало [6]; у 2004 р. із заявленої теми захищена дисертація Богдана Кривошини [7]. Період Великої війни вивчався на попередніх історіографічних етапах, тобто, і вченими 1920–1930-х рр., і в епоху Другої світової війни, і вченими української діаспори, а також українськими дослідниками радянської епохи. Ними було вивчено низку аспектів теми: бойовий шлях Легіону Українських Січових Стрільців, діяльність Союзу визволення України та Головної української ради / Загальної української ради, питання біженців та переміщених осіб під час війни, окупаційна політика російської імперії в Східній Галичині тощо. Одразу зауважимо, що саме ці аспекти стали об'єктами першочергової уваги українських вчених і на сучасному

етапі. Тобто, сучасна українська історична думка стосовно вивчення епохи Великої війни значною мірою продовжує ті проблемно-тематичні напрямки, започатковані вченими ще міжвоєнної епохи.

Насамперед слід відзначити, що в сучасній українській історичній думці не спостерігаємо систематичних і глибоких спроб осмислення теоретико-методологічних проблем, пов'язаних із вивченням та інтерпретацією цієї воєнної епохи. Так, вагомою теоретичною проблемою постає процес «вписування» образу Великої війни в історичні синтети та періодизаційні схеми історії України в цілому. Як відомо, хронологічний період від лютого 1917 р. (революційні події у Російській імперії) – до лютого 1917 р. (Брестський мирний договір) традиційно інтерпретується українськими істориками як перший етап Української національної революції 1917–1921 рр. Проте цілком очевидним постає той факт, що саме цей хронологічний період є водночас завершальним етапом Першої світової війни на території України. Спостерігаємо ситуацію, що українські історики віддають інтерпретаційний пріоритет революції над війною. В результаті цього в історичних синтетах (у вузькоспеціалізованих працях ця тенденція не спостерігається) історіографічний образ Великої війни «обкрадається» темою Української революції.

Ярослав Грицак у праці «Нариси історії України» розглядав Велику війну в нерозривному зв'язку із революційними подіями 1917–1921 рр.; виклад матеріалу у нього об'єднаний цілісним розділом «У вогні війни і революції: 1914–1921 роки». Історик стверджував, що «...між Першою світовою війною і революцією в Україні важко провести вододіл. Початок революційних подій у Російській імперії в 1917 р. не означав кінця війни. З іншого боку, завершення війни восени 1918 р. не зупинило воєнних дій на території України /.../. Між Першою світовою війною і революційними подіями в Україні існує інший, глибинний зв'язок, аніж просто неперервність воєнних дій на її території. Як і для чехів, словаків, литовців, поляків, фінів та ін., для українців революція починалася не в 1917, а в 1914 р.» [5, с. 103]. Виклад війни Я. Грицак підпорядкував більш масштабній меті – ілюструванню процесу модернізації українського суспільства. З іншого боку, образ Великої війни неодноразово вписувався у контекст попередньої епохи, тобто «довгого ХІХ століття».

Зазначена тенденція стосується далеко не тільки хронологічних схем, виразно помітна в інтерпретаційних наративах. У синтетично-узагальнюючих та навчально-дидактичних викладах епохи Першої світової війни спостерігаємо першочергову увагу українських істориків насамперед до тих аспектів воєнної історії, які розкривають передумови та визрівання суспільних явищ і процесів, із яких виникли згодом революційні події наступної епохи. Натомість ті аспекти, які не мають безпосереднього відношення до революції, набагато меншою мірою потраплять в поле зору авторів такого типу праць. Таким чином, спостерігаємо ситуацію, коли історіографічний образ Першої світової війни виконує інструментальну («пояснювальну») роль стосовно наступної епохи. У синтетах нерідко прочитується намагання авторів більшою мірою показати процес визрівання революції, ніж простежити генезу власне Великої війни як глобальної і самодостатньої військово-політичної події. Така концептуальна «несамодостатність» Великої війни істотно знецінює цю подію. На наш погляд, Перша світова війна мала посісти роль самостійної й самодостатньої події в цілісній схемі історії України. Тому їй варто розглядати як хронологічно окрему епоху із чітким відокремленням як від попереднього («довге ХІХ ст.»), так і від наступного (Українська революція 1917–1921 рр.) етапів історії України. Тим більше, що Другій світовій війні в українській історичній думці відведено цілком самодостатню роль.

Процес вивчення тематики Великої війни в сучасній українській історіографії доцільно розглядати насамперед у двох ракурсах: 1) генеза цілісно-синтетичного

образу Великої війни; 2) дослідження окремих вузькоспеціалізованих аспектів війни. Через обширність заявленої тематики ми зосередимо увагу насамперед на першому аспекті. Проблема створення ґрунтовної цілісної синтези історії цієї війни тривалий час залишалась для української історичної науки нерозв'язаною.

Вагомим кроком на шляху творення синтези Великої війни можна вважати видання матеріалів спеціалізованих наукових конференцій: «Перша світова війна і слов'янські народи» (травень 1998 р.) [10]; «Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни)» (вересень 2014 р.) [11]. Існує низка ґрунтовних досліджень, які, незважаючи на предметну спеціалізованість, все ж таки значною мірою пропонують цілісний образ війни. До таких, наприклад, відносимо монографію Сергія Попика «Українці в Австрії, 1914–1918» [12].

У 2014 р. вийшов з друку перший том фундаментальної колективної монографії «Велика війна і Україна: 1914–1918» (другий том – у 2015 р.) [2; 3]. На сьогодні ця монографія має вже друге видання (2020 р.). Її варто розцінювати як найґрунтовніше на сьогодні досягнення української науково-історичної думки у сфері створення цілісного наукового образу Великої війни. Ще одним помітним здобутком української історіографії стало видання колективної монографії «Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки» (2018 р.) [1]. Окрім творення академічно-дослідницьких образів війни, вагому роль відіграють і науково-популярні версії цього історіографічного образу. У цьому сегменті насамперед слід відзначити монографію Олександра Реєнта та Олександра Седьмака «Перша світова війна і Україна (2004 р.)» [8].

Цілком очевидно, що в майбутньому побачимо ще не одну спробу таких досліджень. На нашу думку, через істотну диспропорцію дослідження окремих аспектів історії Великої війни дослідникам варто звертати першочергову увагу не на створення нових фундаментальних синтетично-узагальнюючих праць з цього періоду, а доцільніше зосереджуватися на поглибленому вивченні усіх малодосліджених її аспектів. В результаті цього можна буде подолати відчутну диспропорцію у вивченні окремих аспектів війни.

Статус теми Великої війни у сучасній українській історичній думці пройшов шлях істотної еволюції. У 1990-х рр. вона не користувалася популярністю; відповідний період сприймався радше як своєрідний вступ до революційної епохи 1917–1921 рр. За ступенем вивчення її можна було в цей час вважати однією з найменш досліджених епох. З 2000-х рр. спостерігаємо тенденцію зростаючого інтересу до тематики, що стало особливо помітним після 2014 р. Це обумовлено як 100-літнім ювілеєм початку події, так й історичними аналогіями із започаткованою у цей рік військовою агресією росії. Після повномасштабного вторгнення 2022 р., коли історичні паралелі стали ще більш очевидними, дослідницький інтерес до теми перетворив її на одну із популярних тем української історичної думки. Зростаюча динаміка вивчення епохи Великої війни дає підстави припускати, що в наступні десятиліття вона має усі шанси стати достатньо добре дослідженою епохою історії України.

Список використаних джерел

1. Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки / Наукова ред. С. Трояна. К.: Кондор, 2018. 536 с.
2. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 1: Історичні нариси. К.: КЛЮ, 2014. 784 с.
3. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 2: Мовою документів і свідчень. К.: КЛЮ, 2015. 800 с.
4. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. Івано-Франківськ, 2009. 812 с.
5. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
6. Гуцало Л. Перша світова війна і Україна у сучасній українській історіографії // Інтермарум: історія, політика, культура. 2017. № 4. С. 113–131.

7. Кривошина Б. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: дис... канд. іст. наук. Луцьк, 2004. 152 с.
8. Рєєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004. 480 с.
9. Рєєнт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз // Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 3–37.
10. Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції (14–15 травня 1998 р.). К., 1998. 251 с.
11. «Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни)»: тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Київ-Черкаси, 25–26 вересня 2014 року). Київ, 2014. 151 с.
12. Попик С. Українці в Австрії, 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. К.; Чернівці: Золоті литаври, 1999. 235 с.

Оксана ВАЛІОН

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна, а також низка інших збройних сутичок в сучасному світі, на жаль, актуалізують військову тематику. У цьому контексті досвід Першої світової війни слугує пересторогою як локальний військовий конфлікт може перерости у глобальне воєнне зіткнення зі значними масштабами втрат та руйнівними наслідками. Показником наростання суперечностей, що може їх вирішити або загострити, була міжнародна політика. Саме від неї залежить сценарій розгортання боротьби між державами та його розв'язання: дипломатичний, силовий чи агресивний. Останній був в основі Першої світової війни, коли у Європі було утворено два військово-політичні блоки – Троїстий союз і Антанта, суперечності між якими вивели систему міжнародних відносин на межу війни.

На міжнародну ситуацію останньої третини XIX – початку XX ст. вплинули результати франко-прусської війни 1870–1871 рр., що завершилася поразкою Франції. Вона поступилася Німецькій імперії, яка об'єдналася в єдину державу під час війни, двома промисловими територіями – Ельзас і Лотарингією, а також заплатила їй значну контрибуцію у розмірі 5 млрд франків. У зв'язку з цим, центральними на наступні десятиліття стали франко-німецькі суперечності. У Франції зростали реваншистські настрої щодо повернення зазначених територій. Німеччина, в особі першого канцлера Отто фон Бісмарка формувала низку зовнішньополітичних союзів з метою ізоляції Франції.

6 червня 1873 р. за ініціативою Бісмарка підписано Союз трьох імператорів між Німецькою імперією (Вільгельм I), росією (Олександр II) та Австро-Угорщиною (Франц Йосиф I), який не був міцним, адже жодна із сторін не хотіла його дотримуватися. Погіршення відносин між росією та Німеччиною відбулося під час завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Незважаючи на російську перемогу, що фіксувалася за Сан-Стефанським попереднім мирним договором 3 березня 1878 р., на Берлінському конгресі 13 червня – 13 липня 1878 р., де посередником виступив О. ф. Бісмарк, умови попереднього договору змінено не на користь росії та слов'янських народів Балканського півострова. З цього приводу українська дослідниця С. Бобилева зазначала, що О. фон Бісмарк боявся посилення росії, тому Німеччина, як і Англія та Австро-Угорщина, зайняла на Берлінському конгресі антиросійську позицію [1, с. 319].

Події на Балканах загострили російсько-німецькі протиріччя та сприяли формуванню австро-німецького союзу, що був підписаний 7 жовтня 1879 р. і скерований проти росії. У документі, про створення Двоїстого союзу між Німеччиною і Австро-Угорщиною, зокрема, зазначено: «Якщо одна з обох